

RAHVAAN KIELESTÄ KANSALLISKIELEKSI

Raimo Raag *Från allmogemål till nationalspråk. Språkvård och språkpolitik i Estland från 1857 till 1999.* Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 12. Uppsala 1999. 370 s. ISSN 0282-6623. ISBN 91-554-4636-1.

Viron kirjakieltä on rakennettu 1850-luvulta alkaen ideologisin perustein siten, että kirjakieli on ollut kansakunnan ja kansallisvaltion keskeisiä symboleita, identiteetin perusteista kenties tärkein. Kirjaviro oli kuutisenkymmentä vuotta kieliasiantuntijoiden, siis kielellisen eliitin puristisesti (Thomas 1991: 204–205) normittama kieli. Viron vapautuminen miehityksen alta ja suuntautuminen länteen on muuttanut kielenkäyttäjien suhdetta äidinkielen, mikä ilmenee myös kieli-ilmaston monipuolistumisena: kirjakieli ei ole enää ainoa julkisuuden kielimuoto.

KIRJAKIELI EI OLE LUONNONTUOTE

Virolaissyntyinen Raimo Raag, joka vuodesta 2001 on toiminut Uppsalassa suomalais-ugrilaisten kielten, erityisesti viron kielen professorina, kuvaa yleistajuisessa teoksessaan, miten virolaiset 1800-luvun loppupuoliskolla päätyivät kahden saksalaisvoittoisen kirjakielen sijasta kaikille virolaisille yhteiseen kirjakieleen ja miten he kehittivät ja ylläpitivät kirjaviroa 1900-luvulla. Kirjasta käy myös ilmi, miten kansa ja kielenhuoltajat pystyivät aiemmin luotujen asenteiden ja käytänteiden varassa säilyttämään oman kielen arvostuksen kielikysymyksissä myös miehityksen vuosikymmeninä.

Modernin kirjaviron rakentaminen kertoo kielenohjailuprosessin moniulotteisuus-

desta (termeistä ja painotuksista ks. Saja-vaara 2000: 72–78). Ensinnäkin kielipolitiikka on tähdännyt monikielisessä yhteisössä puhuttavien tai opettettävien kielten ja kielimuotojen statuksen ja käyttöalan muuttamiseen ja menettelyä ohjaavaan lainsäädäntöön. Toiseksi kirjakielen perustaksi valittua kielimuotoa on normitettu ja huollettu, toisin sanoen oikeinkirjoitusta ja kieliopillista rakennetta, kielen järjestelmää, on standardoitu (oikeakielisuus). Kielen ilmaisuvaroja on rikastettu ja huollettu sekä yleistä sanastoa että eri alojen oppisanastoa kehittämällä (yleiskielen modernisointi ja huolto sekä termistön kehittäminen); myös nimistöä on vaalittu (nimistönhuolto). Epäsuotavia aineksia, esimerkiksi murteellisuksia, on torjuttu (purismi eli puhdaskielisyys). Kolmanneksi viron kirjakielen ohjailusyklistä näkyy se, millaisin toimin »oikeaksi» säännöteltä ja kodifioitua kieltä on levitetty käyttöön ja käyttöä valvottu (miten on pyritty vaikuttamaan kielenkäyttäjien asenteisiin ja kielenkäyttöön kouluopetuksella, kielikasvatuksella ja -neuvonnalla, erilaisilla oppailla ja joukkoviestinnällä sekä julkista kielenkäyttöä valvovan ja korjaavan toiminnan avulla). (Ks. esim. Cooper 1989: 31–34; Haugen 1966, 1983.)

Raag tähdentää sitä, että kirjakieli (> standardikieli > kansalliskieli) on aina tietoisin inhimillisen toiminnan tulos, artefakti. Hän sanoo (s. 21) pyrkivänsä osoittamaan, miten kielenkehittäjiin ja muihin kielen ammattilaisiin vaikuttavat ympäris-

tö, jossa he elävät, ideologiset virtaukset, jotka yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevat, ja yhteiskunnan tausta ja traditiot, sillä »kieli ei elä eristettyä tai autonomista elämää». Hän kytkee kirjaviron rakentamisen aiemmista viron kirjakielen historian selvityksistä poiketen kulloiseenkin poliittis-yhteiskunnalliseen kontekstiin sekä kieliyhteisön väestö- ja valtasuhteisiin.

KIRJAN SISÄLTÖ JA RAKENNE

Raagin teoksessa on varsinaisia tekstisivuja lähes 300. Runsassisältöinen teos on erinomainen hakuteos ja käsikirja. Alun tietopakettiin kuuluvat sisällysluettelon lisäksi luettelot kuvista (26), kartoista (6) ja erittäin havainnollisista tilastokoosteista ja taulukoista (23), käytetyistä lyhenteistä ja symboleista sekä kielenohjailun ja kielipoliitikan kannalta tärkeitä organisaatioista. Kirjan lopussa on vielä luettelot Tarton yliopiston viron kielen lehtoreista (vuoteen 1933) ja Tarton yliopiston ja Tallinnan pedagogisen yliopiston viron kielen professoreista sekä lähde- ja kirjallisuusluettelo, henkilöhakemisto, asia- ja paikannimihakemisto ja luettelo tekstissä käsitellyistä sanoista kieltäin.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo, jossa on yli 600 nimikettä, kertoo työn perinpohjaisuudesta. Luettelo on jaettu kolmeen ryhmään: erilaisiin etenkin hallinnollisia asiakirjoja (säädöksiä, pöytäkirjoja ym.) ja tilastotietoja sisältäviin lähteisiin (25), sanakirjoihin ja muihin samantyyppisiin haku-teoksiin (esim. tietosanakirjoihin; 76) ja kieltä ja yhteiskuntaa koskeviin erityistutkimuksiin ja -selvityksiin, jotka ovat ilmestyneet joko monografioina tai aikakausjulkaisujen tai kokoomateosten artikkeleina (yli 500). Kirjallisuusluettelossa on emämaan virolaisten lisäksi myös toisen maailmansodan aikana länsimaihin siirtyneiden virolaisten ja heidän jälkeläistensä julkai-

semaa Viron historiaa, kulttuuria ja viron kieltä käsittelevää kirjallisuutta (esim. Alo ja Toivo U. Raun sekä Valter Tauli; tekijä itsekin kuuluu tähän joukkoon). Lähteistön liki kahden vuosisadan aikajänteellä tekijä on luonut kuvan virolaisen yhteiskunnan muutoksista, kielipoliitikasta ja monesti kiihkeästäkin »oikeaa» kieltä koskeneesta keskustelusta 1800-luvulta 1900-luvun loppuun; tuoreimmat lähteet ovat vuodelta 1999. Lisäksi kirjassa on katsaukset Neuvostoliitossa vuosina 1918–1940 ja lännessä sodan jälkeen asuneiden virolaisten kielilliseen toimintaan. Runsaat lähdeviitteet auttavat lukijaa täydentämään tietoaan.

Johdannon lisäksi kirjassa on yhdeksän päälukua, joissa viimeistä, kirjan runsaan annin kokoavaa jaksoa lukuun ottamatta on useita alalukuja. Toisesta luvusta alkaen pääluvut etenevät kronologisesti. Päälukujen alussa on katsaus ajanjakson poliittisiin, taloudellisiin, yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin oloihin, minkä jälkeen käsittely jatkuu kullekin kaudelle tyypillisten kielikysymysten esittelynä ja erittelynä. Tarvittaessa tekijä yhdistää asioita sisäisin viittein.

Toinen pääluku käsittelee kirjaviron varhaisvaiheita ja varsinkin eteläviron murteeseen perustuvan »tarton kielen» ja murrepohjaltaan kirjavan mutta lähinnä pohjoisviron keskimurteeseen perustuvan »tallinnan kielen» ajoittain kielisodaksi äitynyttä suhdetta 1200-luvun kielikatkelmista 1800-luvun keskivaiheille. Luvuissa 3–8 edetään 1850-luvulta vuoteen 1999 siten, että kukin luku edustaa melko tarkasti virolaisen historiankirjoituksen jännevälejä: kansallisen heräämisen aika (1857–1885), venäläistämisaika (1885–1900), vallankumous ja poliittisen kärjistymisen aika (1900–1917), tasavallan rakentamisen ja itsenäisyyden menettämisen aika (1918–1945), neuvostovallan aika (1945–1991) ja uusi itsenäisyyden aika (1991–1999). Lu-

kujen otsikot kuvaavat kirjakielen rakentamista ja viron kulloistakin yhteiskunnallista statusta: »Tie yhteen virolaiseen standardikieleen» (luku 2); »Ei-saksasta tulee viron kieli» (luku 3); »Kielen rakentaminen vastatuudessa» (luku 4); »Kansalliskieli saa muotonsa» (luku 5); »Viro kansalliskielenä» (luku 6); »Kansalliskielen arvonalennus» (luku 7); »Kansalliskieli uudestaan arvossa» (luku 8) sekä käsittelyn tiivistävä jälkikatsaus (luku 9).

Raagin teoksessa paino on sen kuvaamisessa, mitä on tehty, ei tietoisien kielenohjailun teoreettisissa kysymyksissä. Vaikka kielenohjailusta (*language planning/engineering/treatment/management*) ei tietääkseni ole olemassa yleisesti hyväksyttyä teoriaa, on painotuksista, tavoitteista, motiiveista ja periaateistakin kirjoitettu runsaasti eri kielillä. Myös virolaisilla olisi ollut omasta takaa kielenhuollon teoreetikkoja (Johannes Aavik, Valter Tauli, Henn Saari). Kielenohjailun klassisen yhteiskunnallisen kehyksen (normin valinnan ja käytön levittämisen) ja kieleen kohdistuvat toiminnot (normin kodifioinnin ja kielen elaboroinnin eli huollon) yhdistävä malli, jonka Einar Haugen 1960-luvulla kehitti ja jota hän myöhemmin täydensi (Haugen 1983; ks. myös Takala, Sajavaara ja Sajavaara 2000: 241), olisi alan yhtenä perustekstinä ansainnut tämääntyypisessä teoksessa edes maininnan.

Kielenohjailun moninaisuutta auttaa ehkä hahmottamaan kielisosiologi Robert L. Cooperin (1989) malli. Cooperin (mts. 34–35) mukaan kielimuodon statuksen tai korpuksen tahalliseen muutokseen tähtäävän kielenohjailun perimmäiset tavoitteet ovat aina yhteiskunnallisia, esimerkiksi kansallinen eheys, taloudellinen kehitys tai vähemmistöjen kielelliset oikeudet. Cooperin (mts. 97–98) kehikossa voidaan »kuvata, ennustaa ja selittää» keskeisiä kirjakielen rakentamiseen liittyviä tekijöitä:

kuka suunnittelee mitä (= millaista muutosta), ketä varten ja miten. Mallia mukailleen viron kielen ohjailua voisi tarkkailla seuraavan kysymyssarjan valossa: ketkä tai mitkä toimijat (vaikutusvaltaiset yksilöt, ryhmät, toimikunnat ym.) millaisissa oloissa edistivät viron kielen asemaa yhteiskunnassa (*statuksen ohjailu*) ja rakensivat viron kieltä (*korpuksen ohjailu*), ketä varten ja millaisiin tarkoituksiin, millaisiin oikeuksiin ja motiiveihin (miksi) ja kehittämisperiaattein (miten ohjeita perustellen), minkälaisin kielellistä käyttäytymistä ohjaavin keinoin (*mallin levittäminen*) ja millaisten päätöksentekoprosessien kautta, ja millaiset olivat tulokset (ks. myös Takala ym. 2000: 237–238). Raagin runsasaineksinen teos tarjoaa vastauksia useimpiin kysymyksiin, mutta lukijan on haettava ne yksityiskohtien paljoudesta. Vastauksia löytää parhaiten jälkikatsauksesta.

KIRJAKIELI, STANDARDIKIELI, KANSALLISKIELI

Kielimuodot ja kielimuotojen nimitykset ovat tunnetusti yleisessä keskustelussa rajoiltaan epämääräiset. Ongelmallisia ovat jo käsitteet »kirjakieli» ja »yleiskieli»; myöskään »kansalliskielen» merkitys ei ole itseltään selvä: milloin se tarkoittaa jonkin kansallisuuden äidinkieltä, kansallista kieltä, milloin virallista kieltä, valtionkieltä. Raag rajaa käsitteet seuraavasti: *Kirjakieli* (*skriftspråk*) tarkoittaa hänellä aina kirjoitettua kieltä. Se voi tarkoittaa kirjoitetun kielen varhaisvaihetta, jossa kirjoitusasu on yleensä vielä varsin horjuvaa ja epäyhtenäistä, tai joskus standardikielen kirjoitettua asua. Ortografialtaan ja muotoasultaan jo kodifioitua ja käytön ja opetuksen yhtenäistämää kaikille kielenkäyttäjille yhteistä ja arvostettua julkisen elämänalueen kielimuotoa hän nimittää *standardikieleksi*

(*standardspråk*); kirjakiielestä poikkeavasti standardikieli voi olla sekä kirjoitettua (vir. *kirjakeel*) että puhuttua (*talspråk*, vir. *kõnekeel*). Huomattakoon kuitenkin, että virolaisten käytössä *kirjakeel*-termiin liitetään ne ominaisuudet, jotka Raag mainitsee standardikielen piirteiksi. Kun standardikieltä aletaan käyttää valtionhallinnossa eli se kannattaa valtion rakenteita, siitä tulee Raagin esittelemässä täysivaltaisen kielen rakentamisprosessissa (*språkbygge*) *kansalliskieltä* (*nationalspråk*): puhuttu kieli > kirjoitettu kieli (kirjakieli) > standardikieli > kansalliskieli. Raagin käytössä termi *standardikieli* näyttää vastaavan viron *üldkeel*-termiä ja myös jotakuinkin tarkasti *Suomen kielen perussanakirjassa* esitettyä *yleiskieltä* siinä mielessä, että niissä ytimenä on muotoasun normitettuus ja että ne erikoiskielten vastakohtana ovat yhteisiä koko käyttäjäkunnalle. *Yleiskieleksi* (*allmänspråk*) Raag taas nimittää standardikieltä lähellä olevaa jokapäiväistä puhuttua käyttökieltä. Uusi *Soome-eesti suursõnaraamat* (2003) antaa *yleiskielen* virolaisiksi vastineiksi sanat *ühiskeel*; *üldkeel* (tässä järjestyksessä ja puolipisteen erottamina) ja *yleispuhekielen* vastineeksi sanan *üldkõnekeel*. — Käytän tässä kirjoituksessa normitetusta ja sanakirjoihin ja kielioppeihin kodifioidusta kielestä vakiintuneen virolaisen käytännön mukaisesti yleensä nimitystä *kirjakieli* tai sen synonyymina termiä *standardikieli*.

KIRJAVIRON MODERNISOINNIN YHTEISKUNNALLINEN TAUSTA

Virolaiset ovat maantieteellisen asemansa vuoksi eläneet suomalaisten tavoin poliittisesti, taloudellisesti, uskonnollisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti lännen ja idän vaikutuspiirissä. Pohjoiset Baltian provinsit eli nykyiset Viro ja Latvia kuuluivat ennen itsenäistymistään pari vuosisataa

Venäjään, mutta kulttuuri- ja hallintokieleinä oli pitkään yhteiskunnan yläluokan eli aateliston ja papiston kieli saksa. Toisin kuin Baltian alueen maat, 1800-luvun Suomi oli autonomisena suuriruhtinaskuntana selvärajainen valtiollinen yksikkö, jossa oli omat kansalliset instituutiot. Nykyisen Viron alue sen sijaan oli jaettu kahteen Venäjän alaiseen kuvernementtiin, Viron- ja Liivinmaahan.

1800-luvun alkupuolen Virossa tavallisen kansa, virolainen maalaisraivas, oli lähinnä alaluokkaa. Viron kieltä ei yhteiskunnassa arvostettu, sillä hallinnon ja oikeuslaitoksen kielenä ja — alkeisopetusta lukuun ottamatta — myös opetuskielenä oli saksan kieli. Monet virolaiset, jotka halusivat käydä »saksasta», häpesivät viron kielen käyttöä. Sosiaalisen nousun edellytyksenä oli saksan taito, mikä virolaisille merkitsi kielenvaihtoa. Enemmistönä olevan rahvaan kielen kehittäminen kirjoitus- ja muotoasultaan horjuvasta ja käyttöalaltaan suppeasta kirjakiielestä moderniksi sivistyskieleksi ja aikanaan itsenäisen valtion monitehtäväiseksi kansalliskieleksi oli 1900-luvun alkupuolelle tultaessa Baltiassa samoin kuin vähän aiemmin Suomessakin (ks. Paunonen 2001) merkittävä (kieli-) poliittinen ja kielisosiologinen modernisointiprosessi.

Emansipaatio 1800-luvun loppupuolisella oli sekä kielellis-kulttuurinen että koulutus- ja yhteiskuntapoliittinen: oman äidinkielen kehittämisestä yhteiseksi, erilaisiin tarkoituksiin taipuvaksi sivistyskieleksi tuli näillä alueilla paitsi kansallisen itsetunnon ja kansakunnan yhtenäisyyden myös kansan sosiaalisen nousun ja sivistyksen symboli. Omakielistä lehdistöä, opetusta ja tiedettä sekä talouselämää kehitettäessä rakennettiin luokka- ja sääty-yhteiskunnan tilalle kansanvaltaista yhteiskuntaa — ja luotiin samalla oman valtion perustaa. Virolaiset olivat kirkon kansankielisen alkeis-

opetuksen ansiosta varsin yleisesti luku- ja monet myös kirjoitustaitoisia, mikä edisti ajassa liikkuvien aatteiden leviämistä.

**»TERRE, ARMAS EESTI RAHVAS!»
— KANSA HERÄÄ**

Raagin teos osoittaa, miten merkityksellisiä luku- ja kirjoitustaito, seura- ja yhdistystoiminta sekä laulujuhlat ovat olleet rakennettaessa virolaista yhteiskuntaa ja viiron kirjakieltä. Kielen ja kansan yhdistävää asiaa ajettiin Virossa 1800-luvulla kahdesta suunnasta: toisaalta yhteisten hankkeiden takana oli vielä pieni virolaislähtöinen oppineisto, joka pystyi toimimaan kaksikielisenä kulttuurisena kärkijoukkona (Joseph 1987: 53) saksankielisessä ympäristössä, toisaalta virolaisuuden asiaa ajoivat maalaiskansakoulujen opettajat ja varsinkin vauraan Etelä-Viron talonpojat.

Viron kansallisen heräämisen juuret ovat Tarton 1802 uudelleen avatun yliopiston baltiansaksalaisissa estofiilipiireissä, joihin kuului myös joitakin virolaissyntyisiä miehiä, esimerkiksi Friedrich Robert Faehlmann (1798–1850) ja Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882). Tarttoon 1838 perustetun tieteellisen Õpetatud Eesti Seltsin (Gelehrte Estnische Gesellschaft, Viron oppineiden seura, 1838–1950) kansallisromanttinen virolaisuusideologia pohjautui herderiläisittäin kielen, kansanrunouden ja menneisyyden harrastuksesta syntyvään mielikuvaan kansan, kielen ja kulttuurin yhteydestä.

Vuosi 1857, joka on Raagin kirjan tarkentavassa nimessä, on kahdessakin mielessä merkityksellinen virolaisten oman arvontunnonlehdelle. Silloin ilmestyi Viron kansalliseepoksen, Kreutzwaldin *Kalevipoeg*-teoksen, ensimmäinen vihko. Samana vuonna luotiin myös virolaisen lehdistön varsinainen perusta, kun alkoi ilmestyä kaksi vironkielistä sanomalehteä: *Perno*

Postimees Pärnussa ja *Tallorahwa postimees* Tartossa. Kuitenkin tärkein virolainen sanomalehti oli ilmestymisensä alkuaikoina Johann Voldemar Jannsenin (1819–1890) Tartossa 1864–1878 julkaisema ja toimittama, koko Viron kansalle suunnattu »tallinnankielinen» *Eesti Postimees* -lehti. Lehtimies ja kansanherättäjä Jannsen totutti virolaiset nimityksiin *eesti keel* ja *eestlane*; aikaisemmin kansa oli kutsunut kieltään *maakeel*- ja itseään *maarahvas*-nimellä. Virolaiset alkoivat tiedostaa itsensä omana kansallisuutenaan, eivät vain ei-saksalaisiksi (*mittesakslane, undeutsch*) määriteltyinä.

Samanimielisille virolaisille avautui 1860-luvulta lähtien mahdollisuus keskinäiseen yhteydenpitoon, kun useat yhteiskunnalliset rajoitukset poistui. Kansallisen liikehdinnän keskeisenä tavoitteena oli saada oma kieli myös alkeisopetusta korkeamman opetuksen kieleksi (maanlaajuiseksi organisoitunut Viron Aleksanterin koulu-liike). Se merkitsi viiron kielen käyttöalan laajenemista ja siis myös tarvetta kirjakielen kehittämiseen; hanke ei kuitenkaan johtanut toivottuun tulokseen, vaan viro saatiin opetuskieleksi vasta Viron itsenäistyttyä 1918.

Kansan päästyä liikkeelle viiron kielelle tuli yhä enemmän käyttöä, ja laajan kansanrunoudenkeruun ohella kansallinen yhteenkuuluvuus sai muitakin ilmenemismuotoja. Ensimmäisistä Tartossa 1869 pidetyistä yleisistä laulujuhlista on sanottu, että silloin »virolaiset lauloivat itsensä kansakunnaksi» (Zetterberg 1995: 74). Kansa sai myös muita yhteisyyden symboleita: »Mu isamaa, mu õnn ja rõõm» (sanat Jannsenin) sai vuoden 1869 laulujuhlilla kantaesityksensä, ja sinimustavalkoinen lippu vihittiin käyttöön vuonna 1884 kansallismielisen Eesti Üliõpilaste Seltsin (Viron ylioppilaiden seura, 1870–1940) aloitteesta.

Sanastoltaan monipuolisen kirjakielen tarve kävi yhä ilmeisemmäksi, kun maahan

alkoi 1800-luvun loppupuoliskolla syntyä lisää sanomalehtiä ja käännöskirjallisuuden ohella myös omalähtöistä kaunokirjallisuutta (esim. Lydia Koidulan tuotanto). Kirjakieleen liittyi nyt entistä selvemmin ideologisia odotuksia: vasta säännöin yhtenäiseksi standardoitu kirjakieli kertoisi kansakunnan yhtenäisyydestä ja saisi siten lisää arvovaltaa ja velvoittavuutta.

Virolaisten kansallisuusliike suuntautui venäläisten vallanpitäjien ja baltiansaksalaisen yläluokan välissä ensi sijassa saksalaisen yläluokan etuoikeuksien murtamiseen. Liike alkoi Virossa, kuten 1800-luvulla monella muullakin taholla Euroopassa, kansallisromanttisena, identiteettiä luovana kieli- ja kulttuurinationalismina, mutta 1870-luvun lopulta alkaen liikkeeseen tuli selviä poliittisia painotuksia ja se repesi kiistoissa kahtia. Radikaali linja ajoi samoja oikeuksia virolaisille ja saksalaisille ja pyrki näin heikentämään aatelistoa ja saksalaismielisiä papistoa.

KAHDESTA KIRJAKIELESTÄ YHTEEN

Modernin kirjaviron edeltäjillä, »tarton kielellä» ja »tallinnan kielellä», oli traditionsa ja käyttäjänsä (kieliopeista, sanakirjoista ja raamatunvironnoksista ks. Suhonen 1995: 208–217). Kirjakielten erot eivät väestön liikkumisrajoitusten (maatorjuus, passirajoitukset) vuoksi olleet päässeet luonnostaan tasoittumaan. Miksi pohjoisvirosta tuli 1860-luvulta alkaen eri kubernementtien virolaisille yhteinen kirjakieli, vaikka Tartto yliopistokaupunkina oli kansallisen heräämisen henkinen keskus?

Kyse ei ollut pohjoisviron luontaisesta paremmuudesta. Syyt olivat yhteiskunnallisia.

Keskeiseksi syyksi yhteisen kirjakielen tavoitteluun Raag (s. 296–297) näkee kansallistunteen: yhteenkuuluvuus kuvastui selvimmin yhteisessä kielessä ja toteutui ponnistuksissa tämän kielen aseman ja arvostuksen nostamiseksi. Pohjoisviron murteeseen perustuvalla Raamatulla (1739) oli vielä arvovaltaa kielenkäytön normina, mutta Raag korostaa pohjoisviron etuina myös käytännöllisiä syitä. Kaksi kolmasosaa kaikista virolaisista puhui jotakin pohjoisvirolaista murretta, ja Etelä-Vironkin kouluissa käytetyt pohjoisviroksi kirjoitetut oppikirjat totuttivat lapset tietynlaiseen kaksimurteisuuteen. Pohjoisviron voittoon vaikuttivat myös kielenulkoiset syyt: teollistuminen ja kaupungistuminen toivat väestöä nimenomaan Pohjois-Viroon; erityisesti Tallinna kaupan ja merenkulun keskuksena kutisti sisämaassa sijaitsevan Tarton merkitystä.

Kirjaviron rakentamisen yhteiskunnallinen ja kielellinen pohja sekä asenne- ja arvopohja oli 1800-luvun toisella puoliskolla tuntuvasti vahvistunut. Murros oli valtava. Monikielisessä yhteisössä talonpoikaisen kansan enemmistön kieli¹ oli vuosisatojen vaihteeseen mennessä kohentanut tuntuvasti asemaansa: kahdesta kirjakielestä oli päästy yhteen, jolle alkoi olla entistä monipuolisempaa käyttöä. Keskiluokkaisuudella lukutaitoisella virolaisella väestöllä alkoi olla lehtien lisäksi myös omakielistä kauno- ja tietokirjallisuutta ja painettuun sanaan perustuvaa kulttuurielämää (esim. teatteri-, seura- ja yhdistystoimintaa). Viron

¹ Raagin (s. 106) lainaaman taulukon mukaan vuoden 1897 väestönlaskennassa nyky-Viron alueella asui lähes miljoona henkeä, joista virolaisia oli 89,2 prosenttia, venäläisiä 4,8 prosenttia, saksalaisia 3,6 prosenttia ja muita 2,4 prosenttia.

kielen käyttöympäristö oli siis tuntuvasti laajentunut.

Aiemmista uudistamisyrityksistä huolimatta kirjakieli oli sivistyskieleksi vielä vakiintumaton ja sanastoltaan riittämätön. Viron kirjakielen yhtenäistämisen katsotaan varsinaisesti alkaneen vuodesta 1872, jolloin Eesti Kirjameeste Selts (Tartto 1872–1893) päätti käyttää oikeinkirjoituksen yhtenäistämiseksi kaikissa julkaisuissaan, esimerkiksi eri aineiden oppikirjoissa, johdonmukaisesti uutta kirjoitustapaa, joka suomen kielen mukaisesti pohjautui periaatteessa ääntämiseen. Seuran esimerkkiä seurasi myös valtaosa lisääntyvää sanomalehdistöstä. Standardiviron rakentamisessa oli ennen vuosisadan loppua päästy ensimmäiselle merkkipaalulle: ortografian joltiseenkin vakiintuneisuuteen. Seuraava virstanpylväs, suuntaviivojen hahmottelu standardien luomiseksi taivutusoppiin, saavutettaisiin 1910-luvun niin sanotuissa kielikonferensseissa. Modernisointivaiheeseen tavallisesti kuuluva yleis- ja oppisanaston systemaattinen rikastaminen (ks. esim. Joseph 1987: 101) sai vielä odottaa.

Viron kirjakielen kehittäminen oli 1800-luvun puolimaista vihdoin virolaisten omissa, tosin vielä harvalukuisissa käsissä. Kieltä kehittäessään virolaiset ottivat pitemmälle ehtineestä Suomesta sekä mallia että moraalista tukea. Viron kielen tutkimus oli aluillaan, ja kielestä oli myös kuvailevia kielioppeja (mm. Ahrens 1843, toinen, täydennetty painos 1853; Wiedemann 1875; Hermann 1884) sekä viron alkeisoppikirjoja. Sanakirjatilanne oli tavalisen kielenkäyttäjän kannalta huonompi, sillä Wiedemannin tieteellisesti ansiokas *Ehstnisch-deutsches Wörterbuch* (1869, 1893) ei soveltunut esimerkiksi koulukäyttöön. Yksikielistä kielenkäyttöä normittava sanakirjaa saatiin odottaa vuoteen 1918.

RATKAISEVA KÄÄNNE

Viron kielen statuksen nostaminen joutui vastatuuleen, kun 1880-luvun puolivälistä alkoi Baltian hallinnollinen, kulttuurinen ja kielellinen venäläistäminen. Venäläistämistoimet, joihin kuului ankara sensuuri, koskivat kaikkia yhteiskunnan alueita, erityisesti koulua, kirkkoa, lehdistöä, oikeus- ja poliisilaitosta. Opetuskieleksi määrättiin 1892 ensimmäisestä luokasta alkaen venäjä. Venäläistämistoimien seurauksena kuitenkin oli, että keskeisillä yhteiskunnan lohkoilla saksalaisen yläluokan ja saksan kielen asema ja arvovalta heikkenivät, mikä avasi kaupungistuvalla ja poliittisesti heräävälle virolaiselle keskiluokalle uusia mahdollisuuksia.

»Kumouksellinen muutos» (Raun 1989: 102) johti siihen, että virolainen sivistyneistö alkoi käyttää seurustelukieleinä saksan asemesta viroa. Vaikka viron kielen ulkoinen status ei venäläistämispaineissa juuri kohentunut, virolaisten silmissä oman kielen asema oli noussut. Epäselvissä kielioloissa virolaiset ryhtyivät entistä aktiivisemmin ajamaan kielelleen korkeampaa statusta. Kansallinen liike oli siirtymässä »'toiseen kansalliseen heräämiseen', valtion muodostamisvaiheen alkuun» (Zetterberg 1995: 86).

KOLLEKTIIVIT JAYKSILÖT KIRJAKIELEN UUDISTAJINA

Kirjakielen kehittämisperiaatteet olivat vielä täsmentämättä. Sanaston riittämättömyys häiritsi poliittiseen toimintaan ja julkisen elämän eri lohkoille osallistumista; myös oikeinkirjoitusta ja kielioppia oli yhtenäistettävä. Kirjakielen rakentamisen kuohuvinta aikaa olivat 1900-luvun kaksi ensimmäistä vuosikymmentä. 1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen synnytti useita seuroja, yhdistyksiä ja muita ryhmittymiä, joi-

den aktiivinen toiminta kulttuurielämän eri lohkoilla loi pohjan nykyiselle viron kirjakiellelle ja sen käyttöedellytyksille.²

Oikeakielisyysongelmia ratkottiin aluksi kahden kulttuuriseuran, Eestimaa Rahvahariduse Seltsin (Viron kansansivistysseura, Tallinna 1906–1917) ja Kirjanduse Seltsin, yhteistyönä. Kollektiivinen neuvonpito kieliongelmiin ratkaisemiseksi oli uutta (s. 124). Yhteistyö huipentui neljässä kielikonferenssissa (1908–1911). Kokousten päätökset kirjasi kaikkiin tapaamisiin osallistunut Johannes Voldemar Veski (1873–1968) vihkoseksi *Eesti kirjakeele reegli* (Viron kirjakielen säännöt), joka ilmestyi vuonna 1912. Vuonna 1918 ilmestyi lukuisissa Kirjanduse Seltsin kielitoimikunnan kokouksissa hiottu *Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat* (Viron kielen oikeinkirjoitussanakirja). Se oli ensimmäinen normatiivinen sanakirja, virolaiseen kielenhuoltoon olennaisesti kuuluvien oikeakielisyyssanakirjojen esikoinen. Kirjassa annettiin ortografisten sääntöjen lisäksi ohjeita myös nominien ja verbien taivutuksesta. Ohjeisto tuli hyvään tarpeeseen pian itsenäistyvän Viron tasavallan koululaitoksessa, hallinnon eri aloilla ja julkaisutoiminnassa.

Kollektiivien ohella viron kieltä ovat kehittäneet myös monet näkyvät yksilöt. Tunnetuimpia vaiheita viron nuoruuttaan vielä taipuisan kirjakielen rakentamisessa ovat kieltä ja sen kehittämissuuntaa voimakkaasti ravistellut Johannes Aavikin (1880–1973) »äärimmäisiä mahdollisuuksia» kokeileva kielen uudistusliike 1912–

1925 ja sitä seurannut J. V. Veskin kielen-sääntelysuunta (huippuaika 1925–1940). Näiden suuntien keskinäisissä kiistoissa ja niiden liepeillä kirkastettiin modernin kirjaviron kehittämissperiaatteet.

Aavikille kieli oli väline, jota voitiin parantaa kolmea periaatetta — tarkoituksenmukaisuutta, kauneutta ja omaperäisyyttä — silmällä pitäen. Tarkoituksenmukaisuus merkitsi Aavikilla kielen rikkautta, täsmällisyyttä, selkeyttä, lyhyyttä ja viehkeyttä, omaperäisyys lähinnä kielihistoriallisesti vanhaa muotoa. Lähes puolet hänen lukuisista muoto- ja lauseoppia koskeneista uudistusehdotuksistaan on jälkeempään juurtunut viron kielioppiin ainakin tyyllillisesti vaihtoehtoisina ilmaisukeinoina (esim. *i*-monikko ja *i*-superlatiivi, lyhyet illatiivit ja lyhyet monikon partitiivit, *maks*-muoto). Aavik on istuttanut kirjaviroon runsaasti lainoja etenkin suomesta ja viron murteista, mutta tavallisimmin hänet muistetaan uusien sanavartaloiden sepittämisestä. Taitavana ja energisenä markkinoijana Aavik esitteli teoreettisia näkemyksiään vuodesta 1912 lähtien useissa julkaisuissaan (mm. *Keeleuenduse äärmised võimalused*, 1924) ja tutustutti lukijoita uudennoksiinsa sekä alkuperäistöisensä että käännoksissään. Aavikin ja muiden »Aavikin kieltä» käyttäneiden kirjoittajien ehdotukset ja niihin liittyvät kiistat herättivät maallikoissakin kiinnostuksen kielikysymyksiin.

Noreenilta ja Setälältä peräisin oleva — ja aina yhtä monitulkintainen — tarkoituk-

² Eesti Üliõpilaste Seltsistä oli jo 1880-luvulla tullut monien Eesti Kirjameeste Seltsin toimintojen jatkaja. Eesti Kirjanduse Seltsistä (Viron kirjallisuuden seura, Tartto 1907–1940) muodostui pian perustamisen jälkeen Viron kulttuurielämän keskus; Noor-Eesti (Nuori-Viro-liike, Tartto 1905–1916) pyrki jo »avaamaan ikkunoita Eurooppaan». Gustav Suitsin sanoin: »Olkaamme virolaisia, mutta tulkaamme myös eurooppalaisiksi!» (Tuglas 1939: 58). Merkittävää työtä viron kielen monipuolisena vaalijana ja kehittäjänä on tehnyt edelleen toimiva Emakeele Selts, Äidinkielen seura (1925–1952 Akadeemiline Emakeele Selts), perustamisestaan eli vuodesta 1920 alkaen.

senmukaisuus kuului myös kielensäätelijöiden periaatteisiin, mutta sen ohessa tärkeitä periaatteita kielen kehittämiseksi olivat säännönmukaisuus, traditionaalisuus ja kansankielisyys. Veskin mielestä kaikki kielen kehittämisen ainekset ja säännöt olivat kielessä itsessään (myös suomi saattoi läheisenä kielenä tulla kysymykseen); valtavassa termistön kehittämissään Veski sovelsi pääperiaatteina kansankielisyyttä ja säännöllisyyttä. (Viron kielen kehittämissä periaatteista ja kehittäjästä ks. Erelt 2002.)

ITSENÄISEN TASAVALLAN KANSALLISKIELI

Viro itsenäistyi vuonna 1918, ja viron kielestä tuli vuoden 1920 perustuslain mukaan Viron tasavallan ainoa virallinen kieli, valtionkieli (*riigikeel*). Kansalliskielen asemaa laajensi yhdellä iskulla viron kielen julkista käyttöä (s. 146–147): siitä tuli opetuksen kieli kaikille kouluasteille alkeisopetukselta yliopistoon, viranomais- ja työkieli sekä paikallis- että valtionhallintoon ja yhteiskunnan palvelutehtäviin, kaupan kieli, puolustuslaitoksen ja tieteen kieli. Aivan erityinen merkitys oli sillä, että Tarton yliopisto muutettiin vuonna 1919 vironkieliseksi. Virosta tuli myös maan etnisten vähemmistöjen ensimmäinen vieras kieli. Viron kielen ja maan muiden kielten käyttöä säänneltiin vuoden 1922 kielilailalla ja muilla säännöksillä. Vähemmistöille (esim. venäläisille, saksalaisille ja juutalaisille) taatiin vuoden 1925 kulttuuriautonomialailla mahdollisuus tietyn ehdoin kulttuuri-itsehallintoon, mikä antoi muun muassa oikeuden ylläpitää valtion tuella omakielisiä kouluja.

Viron julkisen elämän kielitilanne oli itsenäisyyden alussa kirjava, sillä julkisuudessa käytettiin kolmea kieltä (s. 149). 1800-luvulla saksa oli ollut Viron ja Liivin kuvernementeissa opetuksen, kulttuurin ja julkisen elämän kieli, vuosisadan lopun

venäläistämisaika oli tuonut saksan rinnalle ja tilalle opetuskieleksi pakkovenäjän, ja uutena valtionkielenä oli tasavallan enemmistön kieli viro. Kansakunnan yhteisten pyrkimysten symbolina viron kirjakiellellä oli kuitenkin nyt arvostettu asema, mikä näkyi siinä, että kirjakielen käyttö laajeni nopeasti. 1900-luvun kahden ensimmäisen vuosikymmenen työ kirjakielen yhtenäistämiseksi ja rikastamiseksi sai nyt jatkoa.

Itsenäisen Viron tasavallan kahtena vuosikymmenenä 1920- ja 1930-luvuilla kielenuudistus- ja kielensäätelysuunta rikastivat kirjaviroa aluksi rinnakkain kaha-koiden, mutta vuosikymmenten taitteesta kielen kehittämisen pääsuunnaksi vakiintui »Veskin kieli», josta tuli julkisen kielenkäytön normi. Normikieltä levittivät oikeakielisyysseuran kirjajat: Veskin *Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat* (1. osa 1925, 2. osa 1930, 3. osa 1937) ja Elmar Muukin (1901–1941) *Väike õigekeelsus-sõnaraamat* (1. painos 1933, sen jälkeen useita painoksia). Normia valvomaan luotiin Emakeele Seltsin aloitteesta 1929 tekstien kielen ennakkotarkastus, joka toi suurimpiin sanomalehtiin ja kustantamoihin uuden kieliammattilaisryhmän: kieliasun toimittajat (*keeletoimetaja, keelekorrektor*), jotka tarkistivat ja korjasivat julkaisujen kieliasun (mm. murteelliset taivutusmuodot) oikeakielisyysseuran kirjojen ja koulukielioppien mukaiseksi. Kirjakielen pakkomuotilla — varsinkin jos muotti joutui omapäisten toimittajien käsiin — oli myös kritisoijia (erilaisin painotuksin mm. Jaan Jõgever, Andrus Saareste ja Valter Tauli), joiden mielestä oli liian aikaista kahlita kielen luontainen kehitys tiukoilla normeilla.

Raagin mielestä julkisen kielenkäytön autoritaarinen valvonta heijasti 1930-luvun Viron ja Euroopan yleistä poliittista ilmapölyä. Hän muistuttaa kuitenkin, että 1800-luvulta alkaen virolaiset olivat korostaneet kirjakielen standardoinnin tarvetta, koska

vakiintuneisuuden katsottiin kertovan kansan yhtenäisyydestä. Kun kieliasiantuntijat nyt tositoimin pyrkivät yhtenäiseen kirjakielen, sivistyneet virolaiset pitivät kunnia-asianaan käyttää sitä julkisuudessa sekä kirjallisesti että suullisesti. Se merkitsi murteellisuuksien ja muiden puhekielisyyskseen jäämistä taka-alalle. (S. 174–175, 300.) Ajalle ominaista oli myös laaja sukunimien vironnaminen: vuosina 1920–1939 vironnettiin yhteensä 195 000 sukunimeä (s. 176–184).

Molemmilla keskeisillä kielenkehittämissuunnilla oli tärkeä antinsa viron kypsyvälle kirjakielille. Jyrkimmät näkemykset olivat lieventyneet 1930-luvun lopulle tultaessa; myös normikieli alkoi sallia aiempaa enemmän rinnakkaisuutia. Kaunokirjallisuus käytti hyväkseen kielenuudistajien avaamia mahdollisuuksia, kun taas kielensäätelysuunnan vahvuus oli nopeasti viriävässä termityössä. Omakielisen oppisanaston luomisessa Raag (s. 120, 300) tähdentää erityisesti 1930-luvun tietosanakirjatyön merkitystä; *Eesti entsüklopeedia* I–VIII ilmestyi vuosina 1932–1937. Hänen mukaansa tietosanakirjan julkaisemista voi pitää kieliyhteisön ja standardikielen kypsyyden mittana.

MIEHITYSAIKA KURISTI, MUTTA KANSA JA KIELI SELVIITYIVÄT

Puolivuosisatainen miehitysaika vei viron kieleltä välittömästi valtionkielen aseman, mutta se ei heikentänyt virolaisissa oman kielen arvostusta. Itsenäisyyden aikainen viron asema valtionkielenä ja työkieliopin standardoimiseksi olivat vahvistaneet koulutettujen virolaisten kieliperustaista identiteettiä (s. 301). Viron kirjakieli säilyi ja kehittyi, vaikka sen käyttöalue kapeni. Kieltä ja kansaa ahdistivat Virossa venäläisten maahanmuutto ja yhteiskunnan joka alalle tunkeva venäjän kieli, ulkovirolais-

ten kieleen taas vaikutti uuden kotimaan kieli (ensi sijassa ruotsi ja englanti). Vironkielinen koulu ja yliopisto-opetus kuitenkin pääosin säilyivät, ja viroksi ilmestyi sekä kaunokirjallisuutta että tieteellistä kirjallisuutta.

Raag (s. 202–203) erottaa venäläistämisen intensiivisyydessä viisi vaihetta. Niistä raskaimmat olivat stalinismin aika (1945–1956) ja 1970-luvun lopulla alkanut järjestelmällinen venäläistäminen, joka kuitenkin 1980-luvulla alkoi rakoilla. Nämä vaiheet heijastuivat tietysti myös kielipoliittikkaan ja kielenhuoltoon. Organisatoriset ja henkilömuutokset olivat miehityksen alkuvaiheessa suuria. Neuvostoliitto lakkautti jo vuonna 1940 useimmat tiedeseurat ja niiden julkaisutoiminnan. Näihin kuuluivat 1900-luvun alkuvuosikymmenien tärkein kielenhuoltoelin Eesti Kirjanduse Selts ja sen kielitoimikunta. Akadeemiline Emakeele Selts sai kuitenkin jatkaa toimintaansa (vuodesta 1952 virallisesti Emakeele Selts -nimisenä). Kielentutkimus ja -huolto keskitettiin tiedeakatemian alaisuuteen vuonna 1947 perustettuun Kielen ja kirjallisuuden instituuttiin (Keele ja Kirjanduse Instituut, KKI) ja opetus Tarton yliopiston virolaiseen laitokseen. Monet huomattavat kielentutkijat ja -huoltajat (mm. Aavik, Saareste ja Tauli) sekä kirjailijat olivat paenneet ulkomaille, missä he jatkoivat kirjallista työskentelyään.

Vuonna 1929 aloitettu julkaistavien tekstien ennakkotarkastus sai keskusjohtoisessa ilmapiirissä kumppanikseen varsinaisen sensuurin, kun asiasällön ja kieliasun lisäksi tuli punnittavaksi myös tekstien ideologinen eli poliittinen oikeaoppisuus (s. 223–225).

Muuten kirjakielen kehittämisen toimintalinjat säilyivät 1950-luvun pysähtyneisyyden jälkeen myös muuttuneissa oloissa. Sotien välisenä aikana yhä tärkeämpi kielen kehittämisen alue oli ollut

eri tieteen- ja ammattialojen sanaston kehittäminen, jossa etenkin Veskin panos oli merkittävä. Neuvostoaikana termityö jatkui 1960-luvulta lähtien entistä systemaattisempaan ja korostuneesti kielenhuoltajien (Henn Saari, Rein Kull, Tiiu Erelt) ja eri alojen asiantuntijoiden tiiviinä yhteistyönä. Runsaasti uutta sanastoa myös standardikieleen tuotti Emakeele Seltsin 1972 julistama uudissanakilpailu, mikä kertoi virolaisten kiinnostuksesta kielensä mahdollisuuksiin.

Kielenhuollon suuntaviivat päätettiin virallisissa oikeakielisyyskomiteoissa tai Emakeele Seltsin kielitoimikunnassa. Kielenkäytön ohjenuoriksi ilmestyi kolme oikeakielisyysanakirjaa (1953, 1960 ja 1976), joista kaksi ensimmäistä karsi vanhaan tapaan rinnakkaismuotoja mutta kolmas laadittiin jo vähän sallivammassa hengessä. Selvä muutos vapaampaan normimuodostukseen oli nähtävissä 1979–1983 toimineen oikeakielisyyskomitean työskentelyssä, jota johti Huno Rätsep. Oikeakielisyysanakirjat kirvoittivat aina ilmestyttyään vilkkaan lehdistökirjoittelun.

UUSI ITSENÄISYYS KATKOO KAHLEET

Kirjakielen uusin vaihe alkoi vuoden 1989 kielilaista, joka julisti viron kielen ainoaksi valtionkieleksi. Uudelleen itsenäistymisen vuonna 1991 toi virolle jälleen kaikki virallisen kielen oikeudet. Venäläispaineesta vapautuminen sai aikaan sen, että viroon alkoivat vaikuttaa entistä selvemmin muut kielet, etenkin suomi ja englanti. Neuvostovallan aikana viroa oli puolustettu koko Neuvostoliiton yhteiseksi kieleksi tarkoite-

tun venäjän vaikutukselta, mutta nyt oli portti auki läntiselle »kansainvälisyydelle». Vapaus alkoi nopeasti näkyä myös kieliyhteisön suhtautumisessa viron erilaisiin osakielisiin, esimerkiksi slangiin, joka ei ollut sopinut aiemmin edes tutkimuskohteeksi, ja muihin arkisen puhekielen muotoihin. Nykyään virolaisessakaan kielenhuollossa ei puhuta enää oikeakielisyydestä ja tiukoista normeista, vaan suosituksista ja neuvoista, joilla tavoitellaan »hyvää» kieltä.

Joidenkin virolaisten kielenhuoltajien mukaan suurin uhka viron kirjakiellelle ja kansalliselle kulttuurille on virolaisten välipitämätön, usein suorastaan vähättelevä asennoituminen äidinkieleensä (Kull 2000: 45).³ Myös Raag lopettaa teoksensa hieman pessimistisesti. Hän viittaa virolaisessa julkisessa keskustelussa esiintyneeseen — ja meillekin tuttuun — pelkoon siitä, mitä tapahtuu pienille kielille yhdentyvässä Euroopassa, jossa kansallisvaltioiden rajat liukenevat ja suuret kielet dominoivat yhä enemmän. Olivatko kaikki ponnistukset viron standardikieleksi kehittämiseksi ja kansalliskieleksi nostamiseksi turhia? Säilyykö viro sivistyskielenä? Meihin ovat kielenhuoltajamme juurruttaneet, että kiellemme säilyminen riippuu meistä itsestämme. ■

PAULA SAJAVAARA

Sähköposti: pasajava@jyu.fi

LÄHTEET

AHRENS, EDUARD 1843: *Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes*. Reval. (Toinen, täydennetty painos ilmestyi 1853.)

³ Huoli viron kielen tulevaisuudesta ei ole jäänyt vain kielenhuoltajien kannettavaksi, sillä Viron opetus- ja tiedeministeriö perusti 2000-luvun alussa ministeriön yhteyteen Viron kielineuvoston (Eesti Keelenõukogu, EKN), jonka tehtäväksi tuli laatia viron kielen kehittämisen strategia. Viron hallitus hyväksyi Eesti keele arendamise strategia 2004–2010 -asiakirjan elokuussa 2004.

- COOPER, ROBERT L. 1989: *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium / Eesti Keelenõukogu 2004. (Englanninkielinen laitos: *Development strategy of the Estonian language 2004–2010*. Tartu: Ministry of Education and Research / Estonian Language Council 2004.)
- ERELT, TIJU 2002: *Eesti keelekorraldus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- HAUGEN, EINAR 1966: Linguistics and language planning. – William Bright (toim.), *Sociolinguistics* s. 50–71. The Hague: Mouton.
- 1983: The implementation of corpus planning: Theory and practise. – Juan Cobarrubias & Joshua A. Fishman (toim.), *Progress in language planning: International perspectives* s. 269–289. Berlin: Mouton.
- HERMANN, KARL AUGUST 1884: *Eesti keele Grammatik*. Tartu.
- JOSEPH, JOHN EARL 1987: *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*. London: Frances Pinter.
- KULL, REIN 2000: *Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- PAUNONEN, HEIKKI 2001: Kansankielestä kansalliskieleksi. – *Virittäjä* 105 s. 223–239.
- RAUN, TOIVO U. 1989: *Viron historia*. Helsinki: Otava.
- SAJAVAARA, PAULA 2000: Kielenohjailu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 67–106. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- Soome-eesti suursõnaraamat 1–2. Suomi-viro-suursanakirja 1–2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2003.
- SUHONEN, SEPPO 1995: Viron kieli. – Seppo Zetterberg (toim.), *Viro. Historia, kansa, kulttuuri* s. 196–225. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suomen kielen perussanakirja. Helsinki: Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994.
- TAKALA, SAULI – SAJAVAARA, KARI – SAJAVAARA, PAULA 2000: Kielipolitiikka ja kielisuunnittelu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen* s. 231–271. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- THOMAS, GEORGE 1991: *Linguistic purism*. London: Longman.
- TUGLAS, FRIEDEBERT 1939: *Viron kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1875: *Grammatik der Ehstnischen Sprache*. St. Petersburg.
- ZETTERBERG, SEPPO 1995: Historian jännevälit. – Seppo Zetterberg (toim.), *Viro. Historia, kansa, kulttuuri* s. 45–145. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.